

AHMET MİTHAT EFENDİ'DEN FATİH KERİMİ'YE MEKTUPLAR

Fazıl GÖKÇEK*

Daha önce İstanbul Mektupları adlı eserinden bazı bölümleri yayımladığımız¹ Fatih Kerimi, Kazan Türklerinden olup, İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye'de tahsil görmüş ve daha sonra da çeşitli vesilelerle İstanbul'da bulunmuştur. Ahmet Mithat Efendi'yi daha İstanbul'a öğrenim için gelmeden önce eserlerinden tanıdığı ve ona büyük bir hayranlık beslediği anlaşılan Kerimi, Mülkiye'ye kaydı sırasında da onun tavassutuna başvurmuştur. Şimdi yayımladığımız mektuplardan ikincisinde yer alan bilgiden anlıyoruz ki, Ahmet Mithat Efendi, Kerimi'den, mektebi bitirdikten sonra ülkesine döneceğine ve halkına hizmet edeceğine dair söz aldıktan sonra bu yardımı kabul etmiştir. Böylece Ahmet Mithat Efendi ile Fatih Kerimi arasında başlayan dostluk uzun yıllar devam etmiştir. Bu dostluğun bir nişanesi olan elimizdeki mektuplar, Ahmet Mithat Efendi'nin ölümünden sonra, yine Kazan Türklerinden olan Rızaeddin bin Fahreddin tarafından hazırlanan *Ahmet Mithat Efendi* adlı kitapta yayımlanmıştır.²

Yüzyılın başında Türkiye ile Türk dünyası arasındaki ilişkilerin boyutunu göstermesi bakımından bu mektupların önemli olduğunu düşünüyoruz. Ahmet Mithat Efendi hakkında, onun ölümü üzerinden bir yıl bile geçmeden Orenburg'da bir kitap neşredilmiş olması bile bu ilişkilerin hangi düzeyde olduğu hususunda bir fikir vermektedir.

Metinde geçen bazı şahıslar hakkında -bulabildiğimiz kadarıyla- kısa bilgiler verdik. Ahmet Mithat Efendi'nin dilini sadeleştirmeyi aklımızdan bile geçirmedik. İki cümlede, cümledeki aksamayı düzeltmek için köşeli parantez içerisinde tahmini bir ilavede bulunduk. Hâce-i Evvel'in Türk dünyası hakkındaki hassasiyetine küçük bir örnek teşkil eden bu mektupların ilgiyle karşılanacağını umuyoruz.

* Yard. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

¹ *Dergâh*, S. 78-81, Ağustos-Kasım 1996.

² Rızaeddin bin Fahreddin, *Ahmed Midhat Efendi*, Vakıf Matbaası, Orenburg, 1913, 144 s. Söz konusu kitap, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öner tarafından bir tebliğle tanıtılmıştır: "Ahmet Mithat Efendi İdil-Ural'da", *Onsekiz Mart Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu III*, 29 Mayıs - 1 Haziran 1997, Çanakkale.

1. mektup

Faziletli Efendim Hazretleri!

14 Rebiülevvel 1308 tarihiyle müverrah olarak Kazan'dan yazdığınız iltifatname vasıl-ı dest-i senakâfî oldu. Hakk-ı âcizanemde beyan buyurulmuş muhabbet ve teveccüh pek ziyade memnuniyet-i âcizanemi istilzam eyledi. Mesa'î-i kalemiyye bize böyle diyar-ı ba'idedeki din kardaşlarımızın da muhabbetlerini, teveccühlerini kazandırdığı için mesleğimize şevkimiz bir kat daha arttı. Arzunuz vechle Tercüman-ı Hakikat gazetesinden nümune olarak birkaç nüshası takdim olundu.

Memleketinizden bu taraflara gelen zevatla aralıkda bir kere mülakat olduğundan oraların ahval-i ilmiyye ve amelîyesine vukufumuz vardır. Tatar karındaşlarımızın ulûm-ı şer'îyye iktisabâtı hususundaki gayretlerine diyeceğimiz yok ise de ulûm-ı dünyeviyye hususunda henüz bu zaman lüzumu olduğu kadar gayretli bulunmadıklarını işiterek çok mahzun oluyoruz. Ezcümle içinizde elsine-i ecnebiyye henüz mergub değil imiş. Halbuki ecanib-i Nasara bizim kütüb-i İslamiyyemizde olan şeyleri alarak kendi sa'y-i mahsuslarıyla da o kadar tevsî' etmişlerdir ki işte sanayi' ve ticaret ve sairce bu kadar terakkileri hep o sayededir. Bu zaman uyanıklık zamanıdır. Uyanmak ise âlemin her tarafını görmek ve oralarda ne var ne yok olduğunu anlamak ile olur. Bakınız Frengistan'da gerek kadın gerek erkek okumak yazmak öğrenmemiş ferd-i vahid yoktur. Şimdi bizim buralarda dahi umum köylere kadar yeniden mektepler açarak ve yeni usulde tedris-i huruf olarak sekiz on yaşında çocuklar lisanımızı okuduktan ma'da yazmağa dahi muktedir oluyorlar. Coğrafya ve tarih ve hesap ve ulûm-ı felekiyye ve riyaziyye taammüm ediyor.

Yalnız İstanbul'dan celb eylediğiniz birkaç kitap kâfi olamaz. Siz kendiniz dahi gazeteler te'sis ve kitaplar tercüme ve tahrir etmelisiniz. Biz biliriz ki Rusya hükümet-i fahîmesi siyasete müzir olmayan şeyleri men' etmez. Hattâ siz devlet-i müşarün-ileyhâya tâbi' olduğunuz halde henüz Rusça okumağa yazmağa dahi alışmamış olduğunuzdan bu da bir nakîsadır. Lisan öğrenmekle dine ziyan gelmez. Şimdi bizim burada Fransız yahut İngiliz ya Almanca bilmeyen hemen nadir gibidir. Hamd olsun İslamiyetimiz kuvvet bularak, tenezzül eylediği yoktur. Rus lisanı da bir esaslı lisanıdır. Pek çok kütüb-i nafi'a o lisana tercüme veyahut doğruca Ruslar tarafından te'lif olunmuştur. Sizde bir eser-i terakkî görülür ise hükümetiniz dahi sizden memnun olur. Size muavenet eder.

O taraflarda pîr-i fâzıl Yusuf Goldvald³ vardır ki müsteşrikîn kongresinde kendisiyle mülakat etmiş idik. Mahsus selam ederim. Gayet muhibb-i ehl-i İslam bir adamdır.

Kesret-i meşguliyet daha uzun yazmağa mani oldu. Lakin ârife işaret kâfîdir. Cemâat-i müslimîne büyük(?) va'z u nasihat eder iseniz bir hizmet-i me'cure olur. Bakî bekâ-yı âfiyetiniz matlubdur efendim hazretleri.

12 Teşrin-i sani 1306 sene.

Ahmet Mithat

³ Ahmet Mithat Efendi'nin, 1889 yılında Stocholm'da toplanan Beynelmîlel Şarkiyatçılar Kongresinde tanıştığı, Doğu ve müslümanlar hakkında müspet düşüncelere sahip bir Rus profesörü. Ahmet Mithat Efendi *Avrupa'da Bir Cevalan* adlı eserinde bu zatın görüşlerinden söz etmektedir.

2. mektup

Fazıl Oğlum!

Yalta'dan 20 Mart 1898 sene tarihiyle yazdığımız mektubu büyük bir sevinç ile okudum. Evvela aramızdaki hukuku unutmadığınıza, saniyen Rusya'daki ehl-i İslam'ın terakkiye nasıl çalıştığını tebşir eylediğinize sevindim. O gün hatırınıza gelir mi ki, haniya Karantina idaresinde sizi Mekteb-i Mülkiye'ye kabul ettirmek müzakere ve teşebbüsünde idik. Haniya size demiş idim ki: "Bu babda gayret ederim amma ba'de't-tahsil burada kalmanız şartıyla değil, yine Rusya'ya dönüp oradaki ihvan-ı dini talim ve terbiyeye hizmet etmeniz şartıyla!" Evet bunu hatırınızdan çıkarmamış olduğunuza eminim. Çünkü işte verdiğiniz va'di [tutarak] oraya dönüp hizmet-i ta'limiyeye başlamışsınız. Mevla rüfekanızla beraber muvaffak buyursun. Amin.

Her sene Rusya taraflarından hacc-ı şerif için istanbul'a gelen müslümanlardan beni ziyaret edenlere verdiğim nasihatleri ve ettiğim vasiyetleri birkaç defa siz dahi hazır olarak dinlemiş ve öğrenmiş iseniz de bunları şurada tahriren dahi tekrara lüzum görmekteyim.

Dünyanın her tarafında olan her türlü müslümanların hilafet-i Muhammediye postunda câlis olan zât-ı kudsi-simâta hayır dua etmesi vazife-i esasiyyesi iktizasındandır ki buna Rusya'daki müslümanların zaten muvâzib oldukları muhakkaktır. Ondan sonra bunların hükümdar-ı siyasîsi haşmetli çar hazretleridir ki işte sizin dahi mektubunuzda kemal-i şükranla itiraf eylediğiniz vechle saye-i emânında asâyiş ve arâmiş ile yaşadığınız için ona dahi muhabbet ve itaat ve sadakat ederek hayır duasına borçlusunuz. O tasvir eylediğiniz erbab-ı taassub buna itiraz etmemelidirler, zira "...velev kâne gulâmen Habeşiyen" tenbihine elbette vakıf olmaları lazım gelir. Bir kavim kendi mensub olduğu hükûmete ne kadar sadık olur ise o nisbette hükûmet-i metbûasının emniyetine mazhar olur. Kavmin terakkisi için dahi hükûmet-i metbûasının emniyeti şürût-ı esasiyyedir. Rus müslümanlarının Rus lisanını tahsile şimdiye kadar ehemmiyet vermemiş olmaları hatâ-yı fâhişdir. O erbâb-ı tassub şimdiye kadar zannediyorlar idi ki Rus maârifini tahsil edenler tanassur ederler. İşte aksinin sübutunu siz itiraf ediyorsunuz. Rus gimnazyalarında ikmal-i tahsil ile tenvir-i efkâr edenler şimdi tenevvürât-ı İslamiyyeye hizmet eylemekte bulduklarını tebşir eyliyorsunuz. Bunun böyle olacağı bence zaten muhakkak idi. Buna dair size ne kadar sözler söyledim, unuttunuz mu? Hepimiz maârif-i ecnebiyyeyi tahsil ettik. Hristiyan mı olduk? En doğrusunu ister iseniz maa't-teşekkür itiraf eylerim ki ben din-i İslam'ın hakayık ve gavamızını Frenk kitaplarından öğrendim. Oğlum taassub denilen şey cehaletin, belahetin en bedihî bürhanıdır. Erbab-ı taassubdan kimseye bir fayda gelmez. Onların akli eren birşey var ise o da cennet-i a'lâda uçar kuşları bir nazarda kebab edip yemek ve kevser şarabını içmek ve hür u gilmân ile hem-bezm olmak zu'mundan ibarettir. Halbuki bizim için netice-i ni'met, asıl "ve ileyhi râci'ün" değil midir? Hak Taalâ'nın niyeti yalnız uhrevî olmadığına kâinat şahiddir. Kur'ân'ın bin yerinde "fi'd-dünya ve'l-ahireti" görürsünüz. Dikkat ediniz ki dünya takdim olunuyor. Hadis-i şerifde "İlmü'l-ebdan sümme ilmü'l-edyân" buyrulur. Bundaki takdime dahi bir dikkat ediniz. Erbab-ı taassub yalnız kendi bahtiyarlıkları için düşünür hod-gâm ve hod-endişlerdir. Ne ise, halku'l-lahı talim ve terbiyeye çalışmak ile en büyük mükâfat-ı ilahiyye-i dünyeviyye ve uhreviyyeye kesb-i istihkak edeceksiniz.

Bizim buralarda "Jön Türk" namıyla birtakım melâinin nasıl sâ'iyi bi'l-fesad olduklarını bilirsiniz. Bunlardan nihilist ve sair namlarıyla bir takımlarının dahi Rusya'da bulduklarını işitiyoruz. Bu habîsler kendi daire-i ifsadlarını tevsi' için sizi de iştirake davet ederler. Zinhar bunları yanlarınıza uğratmayınız. Yalnız nefsinize değil milletinize

dahi hıyanet etmiş olursunuz. Çar hazretlerinin ve onun hükümet-i hazırasının düşmanı olan bu mel'unları yanınıza yaklaştıracak olur iseniz çar ve hükümeti nezdindeki emniyetinizi selb edersiniz. Bugün İstanbul'da Ermeni vesaire müfsidler bize nasıl görünüyorlar ise siz dahi orada öyle görülürsünüz. Bu sözüme pek büyük ehemmiyet vererek ona göre hareket etmelisiniz.

Evet Rusya'daki müslümanların ahvalini mütemadiyen öğrenmek pek merakımdır. Vakıa yine sizlerden birçok malumat almış isem de malumat-ı mezkûreyi yine ne kadar tevsî' eyler isem o kadar müstefid olurum. Buna dair yazacağınız mektupları defaatle ve kemal-i lezzetle okumaktan üşenmem.

Bâki bekâ-yı afiyetiniz mütemennadır. İsmail Gasprinski Beyefendi hazretleriyle muhabere ediyor iseniz selamımı ve hakk-ı âlîlerindeki ihtiramât-ı faikamın tebliğini rica ederim. O büyük adamın din-i İslam'a ettiği hizmet dünyada namını hayr ile te'bîd edeceği gibi ahirette dahi mükâfat-ı layıkasını temin eylemektedir. Darısı başınıza oğlum.

28 Mart 1314 sene.

Ahmet Mithat

3. mektup

Faziletmendim efendim!

İstanbul'dan geçer iken bana bir risale bırakmış idiniz. Mösyö Smirnofun⁴ ahval-i Muhammediyyeyi intikad yolunda Rusça yazmış olduğu bir risalenin tercümesi ki bunda ahval-i Muhammediyyeye dair irad eylemiş olduğu layıksız sözler hakkında nazar-ı dikkatimi celb etmiş idiniz. Ben bu tercümeyi kemal-i dikkatle okudum. Gördüm ki ahval-i Muhammediyye hakkındaki muahezata gayet sathî şeydir. O kadar sathî ki bunların reddi İslam için hiçbir külfeti mucib olamaz. Fakat bu görgü diğer cihetten beni pek ziyade müteallim etmiştir. Düşündürmüştür ki Smirnof'un muahezata bu kadar adi olduğu halde nasıl olup da Rusya müslümanları buna mukabele etmemişler? Milyonlarca Rus müslümanları miyanında bu kadar adi bir şeye mukabele edecek hiçbir adam bulunamasın! Rusya'da ulema yok mudur?

Bu sualime verilecek cevabı daha buradan keşf edebilirim. Denilecek ki Rusya'da müslüman, âlim vardır amma onlar böyle bir müdafaa için lazım olan hürriyete, müsaade-i kanuniyyeye nail değildirler de onun için yazamazlar. Fakat ben bu cevap ile mülzem olamam. Bu cevap Rusya hükümet-i fahîmesinin adalet-i kanuniyyesine karşı bir iftiradır. Tahattur ediyorum ki müteveffa Ernest Renan'ın İslam hakkındaki bazı muahezata Petersburg imamı Bayezıdof⁵ Efendi tarafından Rus lisanı ile cevap verilmiş idi. Hatta bu

⁴ Vasili Dîmitriyeviç Smirnov. 1846-1922 yılları arasında yaşamış Rus şarkiyatçısı. Petersburg Üniversitesi Şark Dilleri Bölümünde 1884 yılından itibaren profesör olarak görev yapan bu zat, Rusya'da Türkoloji çalışmalarını başlatanlardan biri olup. Türk tarihi, Türk dili ve edebiyatına dair eserleri vardır. Bkz. *Azerbaycan Sovyet Ansiklopediyası*, c. 8, Bakü, 1984, s. 490.

⁵ Petersburg ahıdu Ataullah Bayezıdof. Petersburg'da 1905 yılında Kazan Türkçesiyle *Nür* adında bir gazete çıkarmış. fakat bu gazete millî menfaatlerden ziyade Rus siyasetine hizmet ettiği için Kazan Türkleri tarafından rağbet görmemiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara, 1985, s. 171; Abdullah Battal-Taymas, *Kazan Türkleri*, 3 bs., Ankara, 1988, s. 170.

cevap Gülnar Hanım yani Madam dö Lebedef⁶ tarafından Osmanlıcaya tercüme ve İstanbul'da tab' ve neşr olunmuş idi. O cevabın Rusya'da te'lifine, tab' ve neşrine münaaat etmeyen Rusya hükümet-i muhakkası Smirnof'a edilecek mukabeleyi neden men' eylesin? Zaten Smirnof'un bu risalesi İslam'a bir hücum da değildir. Baş tarafında yazılı ki: "Devlet Geldiyef namında birisi tarafından bi'set-i Muhammediyye hakkında Rusça bir kitap yazılmış da Smirnof dahi o kitaba reddiye olmak üzere bu risaleyi te'lif etmiştir. Bayezidof gibi Devlet Geldiyef'e dahi Rusça risaleleri için müsaid olan Rusya hükümeti bu risaleye yazılacak reddiye neşre neden müsaid olmasın? Eğer bu risaleyi red için nasraniyeti tahkire filana ihtiyaç görülse belki de red eder idi. Zira Rusya devleti Hristiyanlığın hamisi olduğundan onu kimseye tahkir ettirmez. Bunda haklıdır. Fakat yazılacak reddiyede nasraniyeti tahkir etmeğe ihtiyaç da yok. Hazret-i Resul-i Ekrem hakkında Smirnof'un söylediği sözlerin yanlış ve haksız olduğunu meydana koymaktan ibaret bulunan bir reddiye men'e, Rusya hükümetinin her meselede görülen hakkaniyet-perverliği müsaid olamaz. Zaten devlet-i müşarün-ileyhâ memaliki dahilinde İslamiyeti de himaye etmiyor mu? Ezan okuyan bir müezzini tahkir edecek olan bir hristiyanı Rusya kanununun mücazat edeceğini muhakkakattan olmak üzere bilirim. Rusya hükümeti milyonlarca teb'a-i müslimesini, müslim ve gayr-i müslim bilcümle teb'ası hakkında ahkâmı müsavî bulunan kanun-ı adaleti ile himaye ediyor. İlim ve edeb dairesinde edilecek bir münazarayı Rusya'nın men' edeceğini tevehhüm etmek orada adalet yoktur nev'inden bir iftiradır. Herkes bilir ve tasdik eder ki Rusya'da adalet mükemmelen mevcuttur.

Benim anladığıma göre Rus müslümanları bu misillü mebahisde vehimlerine tâbi oluyorlar. Mesela Kazan'daki "Propaganda" cemiyet-i Hristiyanıyesini güya devlet tarafından müesses birşey zannetmeleri ayn-ı tevehhümdür. Yalnız Rusya'da değil her devlet memalikinde böyle cemiyetler vardır. İngiltere ve Fransa ve Amerika gibi en serbest memleketlerde bile! Bunlar hamiyetli adamların hizmet niyet-i halisanesiyle yaptıkları işlerdir ki böyle bir hamiyetin asıl bizim ehl-i İslam'da bulunmasını gönlüm pek arzu eder. Kazan'da "Propaganda" cemiyeti İslam aleyhinde on beş yirmi parça kitap ve risale neşr etmiş olduğunu Smirnof'un risalesi zeyline yazmışsınız. Nasıl oluyor ki bu kadar hücumlara karşı İslam bir kelime bile yazmıyor. Tekrar ederim: Rusya müslümanları içinde ulemâ yok mudur?

Şüphe yoktur ki Rusya müslümanları içinde ulemâdan kat'-ı nazar hiç olmazsa hamiyetli müslümanlar bulunsa idi hiçbir şey yapmaya muktedir olamadıkları halde bile hiç olmazsa Propaganda cemiyetinin bu kitaplarını tercüme ederek İstanbul'a gönderirler idi de İstanbul uleması bunların reddiyelerini yazarak Rusya müslümanlarına isal ederler idi. Halbuki ilk defa olmak üzere Smirnof'un risalesinin tercümesine vakıf olabildik. Diğerlerinden haberimiz bile yok. Yoksa Rusya müslümanları içinde hamiyetli adam dahi yok mudur?

Azizim Kerimof! Rusya müslümanları içinde hamiyetli adamlar yoktur diye kat'iyen hükme gönlüm razı olamaz. Orada maarif-i İslamiyyeye hizmetkârlık edenlerin cümlesi hamiyetli adamlar oldukları eserleriyle sabittir. Fakat Bayezidof ve Nasırof⁷ ve Alimcan⁸

6 Meşhur Rus şarkiyatçısı Olga Lebedeva. Çok iyi Türkçe konuşup yazdığından ve Türklere duyduğu yakınlıktan dolayı Gülnar adını kullandığı bilinmektedir.

7 Kayyum Nasıri (1824-1902). Tatarların ilk ansiklopedik bilgini olan ve Tatar Türkçesiyle ilk ders kitaplarını yazan Nasıri hakkında geniş bilgi için bkz. Nadir Devlet, a. g. e., ss. 12-13.

gibi birkaç adamdan başka Rusya'da ulemâ bulunduğu hakkında büyük şüphem vardır. Evet Kırım'da, Kazan'da, hele mecma'-ı ulemâ şöhretini igtisab etmiş olan Kazan'da başı sarıklı pek çok adamlar bulunduğunu herkes görüyor. Eğer "veresetü'l-enbiya" ünvanı celiliyle mübeccel ve "k'enbiyai benî İsrail" imtiyaz-ı âlisi ile mümtaz olmak için başına beş on arşın tülbent sarmak kâfi ise!...

Evet bunlar medreselerde sohtalık dahi etmişler ve bilmedikleri, öğrenemeyecekleri bir lisanın, Arapçanın sarf ve nahvini, mantık ve meânîsini, bedî' ve beyânını öğrenmişlerdir. Arapça bu kadar ile âlim olmak şöyle dursun hiç olmazsa Arapça biliyor diye hüküm olunabilirler mi?⁹ Vakıa bunlar akâid dahi okumuşlardır. İlm-i kelimadan bile bazı şeyler öğrenmişlerdir. Eğer de bugün bir mu'tezile çıkıp gelse mu'tezileye karşı bin sene evvel kitaplarda yazılan şeyleri tekrar edebilirler. Bir dehrî gelse yine bin senelik yazılmışları okurlar. Lakin bir Propaganda cemiyetinin ta'rizatına karşı ne yaparlar? Halbuki o kütüb-i salifenin bile birçok yerlerinde tarih vesaire hataları o kadar çoktur ki bunlarla İslam'ı müdafaa edeyim derken İslam'a itiraz davet edilmek ihtimalleri apaşıkârdır.

Bizim o "ulemâ" dediğimiz zevatın hiç hatırlarından geçer mi ki bundan sekizyüz, bin sene evvel değil a üç yüz sene evvelki dünya bile bugün yoktur. Her düşmana onun elindeki gibi silah ile hattâ onun silahına faik silah ile müdafaa etmeğe memur bulunduğumuza göre bugün dinimize taarruz edenlere karşı dört beş yüz senelik, sekiz dokuz yüz senelik silahlar ile müdafaa mümkün olmayacağını acaba o zevat-ı kiram tahattur edebilir mi?

Hayfâ ki büyük bir teellüm ile söylerim ki ben bunlar için bu kadarcık bir tahattura bile ihtimal veremem. Zira bunu tahattur etseler kendilerinin ilmi müdafaa-i İslam'a bugün kâfi olamayacağını anlayarak İslam için müdafiler, mücahidler yetiştirmeğe himmet ederler idi; bugün ulûm-ı riyaziyye ve tabiiyye ve sairenin netayicinden ibaret olan silahlar ile mücehhez ve müsellaħ mücahidler yetiştirirler idi. Onlar bu esliha-i cedide ile hücum edenlere yine aynı esliha ile müdafaa ederler idi. "Babalarımız ok ile, kılıç ile müsellaħ idiler" diye bugünkü mükerrer ateşli eslihayı kabul etmeyenlere siz "asker" diyebilir iseniz ben de o başı sarıklılara "âlim" diyebilirim. Onlar "egoist" yani hodkâm ve hodendîşdirler.

Azizim! Onlar yalnız kendilerini nâr-ı cahîmden kurtarıp cennet-i alâya sokmak, orada hür u gilmân ile zevk ü safâ etmek, cennet me'kulatından yeyip cennet meşrubatından içmek için yalvarırlar dururlar. "Mücahede" denilen şeyi hiç bilmezler. Bilseler idi İslam'a edilecek hizmet-i mücahedenin ne olduğunu takdir ederek şimdi buldukları halde bulunmazlar idi. Onların ellerinden birşey gelebilir ise o dahi irşadından aciz kaldıkları adamları tekfir edivermekten ibarettir. Her kim umûr-ı dinde onlar gibi düşünmez ise o adamı hâşâ müslümanlıktan çıkmış, kâfir olmuş diye tekfir ediverirler. Acaba bunlara hakk-ı tekfiri kim vermiş? Acaba bunların anlayışları doğru olup da başkalarının anlayışları yanlış olduğu ne ile tahakkuk etmiş?

İmam Gazali ile İbni Rüşd arasında kıdem veyahut hudûs-ı âleme ve binaenaleyh bekâ veyahut zevâl-i âleme, haşr-i cismanîye filana dair uzun bir mübahese cereyan etmiş, "Tehafüt" adlı kitaplarında bunlar delillerini irad etmişler. Halbuki bunların hiçbirisi hâşâ

⁸ Alimcan Barudî (1857-1921). Kazan'de usul-i cedit tarzında eğitim yapan Medrese-i Muhammediyye'nin kurucusudur. 1917'de toplanan Birinci Rusya Müslümanları Kurultayı'nda müftü seçilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Nadir Devlet, a. g. e., s. 163.

⁹ Ahmet Mithat Efendi'nin dalgınlığı veya bir dizgi hatasından kaynaklandığını sandığımız bu bozuk cümlelerin doğrusu "Bu kadar Arapça ile âlim..." biçiminde olmalıdır.

kâfir olmayıp ikisi de âbrû-yi İslam'dırlar. Eğer böyle bir da'va bugünkü ulemâ arasında tekevvün etse neler olur idi, bunu siz pek alâ anlarsınız. Kezalik ulemâ-yı şer'iyye ile meşayih-i bâtmıyyenin anlayışları arasında o kadar fark vardır ki derecesine vakıf olsanız şaşarsınız. İbni Arabî'nin Fususü'l-Hikem ve Kadı Bedreddin'in Varidât adlı kitabı nazar-ı ehemmiyetinize şâyandır. Bu fark-ı tefehhüm hiçbir tarafın küfrünü hükm ettiremediği halde ilimde bunların ka'bına bile varamayanların tekfirleri o kadar mebzuldür ki, güya din kendi malikaneleri imiş gibi istediklerini oraya kabul ve istemediklerini ondan tard etmek salahiyeti kendilerinde olduğunu zu'm ederler. Eğer filhakika din onların malikanesi ise buyursunlar o malikaneyi işte sizin "Propaganda Cemiyeti" ve Smirnof gibi erbab-ı taarruza karşı müdafaa etsinler bakalım!..

Heyhât! Bizim bu taraflarda bu efendilerin düşündükleri şey hazine-i devletten ve yahut evkafdan muayyen ve muhassas olan maaşlar ve sizin o taraflarda zavallı ahalinin verdikleri öşrler ile, zekâtlar ile hoşça geçinmekten ibarettir. Mücerred bu menfaatlerini muhafaza için halk üzerinde bir tahakküm ve tehekküm muhafaza etmek isterler. Yoksa bunların mahiyet-i sahiha-i ilmiyyeleri hakikaten pek naçizdir azizim. Bu acizler bir propaganda cemiyetine karşı değil a yine ehl-i İslam'dan bazı şübühât erbabına karşı bile dini müdafaa edemedikleri bizim nezdimizde defeâtla sabit olmuştur. Bunların medar-ı tegallüpleri tekfirdir efendim tekfir! Halbuki Resulullah sallallahu aleyhi vesellem efendimiz kefereyi bile tekfir ve tahkir ile reddetmezler idi. Onlara hakkı gösterip hakkı kabule onları davet buyururlar idi. Muhakkikîn-i ulemâdan, ârifin-i meşâyihden hiçbirisi irşad için kendilerine müracaat edenleri reddetmezler idi. İlimleri irfanları kâfi olmağla irşadlarına himmet buyururlar idi. Hamd olsun bugünkü günde dahi ulemâ-yı İslam ve meşayih-i a'lâm içinde böyleleri nadir değildir. Hak Taalâ bu cihetten dahi bu ümmete nimetini dirîğ etmiştir.

Hele padişahımız şevketli efendimiz hazretlerinin saye-i inayetlerinde bizde sınıfı ulemâ dahi maârif-i diniyyelerini maârif-i dünyeviyye ile de tezyine, takviyeye başlamıştır. Şemsi Molla merhumu elbette tanımışsınızdır ki bir Fransız kadar Fransızca bilir bir tabib idi. Paris'de ikmal-i tahsil eden müderris Hoca Kerim Efendi ve mevalîden Doktor Neş'et Bey ve bahusuz Hoca Tahsin Efendi merhumlar meşahir-i ulemâdandırlar. Elyevm maliye hukuk müşaviri Esad Molla Efendi hazretleri ulûm-i tabiiyye ve riyaziyyeden ma'dâ Fransız ve İngiliz lisanlarına da mükemmel maliktir. Şeriat-i İslamiyye ve Tarih-i İslam gibi eserleri mefhar-ı müellifindirler. Divan-ı istinaf reisi Haydar Molla hazretleri de mükemmel Fransızcasıyla beraber ulûm-ı hukukiyyenin gerek şer'isinde ve gerek avrupâisinde yed-i tûlâ sahibidir. Ced-be-ced ulemâzâde olan Urbanizade hafidi kazasker Cemil Beyefendi hazretleri Fransız lisanına malik ve ulûm-ı şer'iyye gibi ulûm-ı tabiiyye ve sairede dahi behre-mend bir âlim-i hakikidir. Maarif nezareti erkânından Şükrü Efendi on iki lisanı pek güzel öğrenmiş bir "poliglot" tur ki bir sarık altında söylenen bu lisanlar işitenlere hayret verir. Yine Maarif erkânından Şemseddin Efendi dahi böyle poliglot bir âlimdir. Ne hacet? Mekteb-i Hukuk ile Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyyenin ekser şakirdanı sarıklılardan olduğunu elbette istanbul'da kendi gözlerinizle gördünüz. Bunların kâffesi için Fransız lisanı mecburiü't-tahsildir. Doğrudan doğru medaris-i ilmiyyede ulûm-ı şer'iyye tahsili ile meşgul olan talebe miyanında dahi Fransızcaı ve ulûm-ı riyaziyye ve tabiiyye ve tarihiyye ve felekiyyeyi tahsil ile meşgul yüzlerce erbab-ı himmet vardır. Bunların cümlesi de sizin Rusya'daki sarıklılara kıyas kabul edemeyecek kadar gayretli müslümanlardır. Bu mektupta imâme-pûş oldukları halde teceddüdât-ı ilmiyyeye iştirak etmiş olanların hâl-i terakkilerini tafsil etmek maksudum olsa idi sahifeler doldurur idim. Fakat maksudum sizin ol taraflarda "ulemâ" namını iğtisab etmiş olan birçok cühelanın halini meydana koymaktır. Bilmez ve

bilmediğini de bilmez olan bu cehl-i mürekkebe erbabının mahiyetlerini kendilerine de anlatmak için şu sözleri yazmaktayım. Zira bunlar kendileri din-i İslama hiçbir hizmet edemeyecekleri gibi hizmet edebilecek olanları dahi men' ederler. Mennâü'l-hayr olanların Kur'an-ı Kerim nazarında nasıl telakki olduklarını dahi düşünmezler. Bunların İslam'a neflerine dair hemen hiçbir eser ibraz etmek kâbil olmayıp fakat ziyanlarına dair pekçok âsar ibrazı kâbidir.

Ezcümle sizde maârifin teceddüdü emrinde İsmail Gasprinski Beyefendi hazretleri gibi bir mukaddem adamın mesaisini dücâr-ı müşkilat etmeleri o âsârın en mühimlerinden- dir. Yoksa tekrar ederim ki İslam'da "ulemâ" ünvanı altında bulunanlar yalnız bu mennâü'l-hayr zevat olmayıp ulemâ ünvanına bihakkın sezâver adamlar her tarafta nadir değildirler. Her tarafta İslam'a taarruz edenler nadir olmadığı gibi bu taarruzlara müdafaa edenler hiç nadir olmayıp mukabelesiz kalan hücumlar yalnız Rusya'da müslümanlık aleyhine edilen hücumlardır. Orada müslümanlar maârif-i cedideyi tahsile henüz başlamadıklarından ve hesap, hendese, coğrafya, tarih, heyet, hikmet, kimya gibi ulûm-ı cedideyi bilmediklerinden ve bahusus Yehûd ve Nasaranın kitaplarına, ahval ve deokayık-ı diniyyelerine vakıf olmadıkları için muhacimlere karşı ağız bile açamazlar. Sair yerlerde ise ehl-i İslam Avrupa lisanlarını tahsil etmişler ve fûnûn-ı şettâya vukuf peyda eylemişlerdir. Güya İslam'a taarruz gayretinde bulunan Nasara'nın kendileri ne kadar acınacak bir halde bulduklarını anladıklarından onların taarruzlarından korkmak şöyle dursun ettikleri taarruzlara yazdıkları müdafaalar ile onların mahiyetlerini kendi nazar-ı inasflarına koyarak utandırmaktadırlar. Zira edyânı birbiriyle mukayese ederek İslamiyetin bütün hakayık-ı ilmiyye ve hikemiyyeye muvafık olduğunu görüp Hristiyanlığın ise hiçbir hakikat-i ilmiyye ve hikemiyye ile tevfiik kabul etmediğine vakıf olunca ve bahusus Avrupa ve Amerika'da gözü ve beyni envâr-ı ulûm ile tenvir edenlerin hiçbirisi hristiyan kalamadığını ve dinsizliği tercihe kadar vardığını görünce İslam'a taarruz edenlerin halini "Bundan artık ayb olur mu bu cihanda bir kişi / Kendi aybı çok iken arar ayb-ı diğeri" beytine muvafık bulup gülmektedirler.

İşte ulemâ böyle olur. "Etlibu'l-ilme velev bi's-sîn" buyurulmuş. Çinden alınacak ilim, Arap lisanının sarf ve nahvinden veyahut ilm-i hadis ve tefsirden ibaret olabilir mi? Çin gibi küfür memleketinde işbu ulûm-ı İslamiyyenin vücudu tasavvura sığar mı? Şübhe yok ki oradan alınacak ulûm ancak ulûm-ı dünyeviyyedir. Halbuki ulûm-ı küfriyyeyi bile ulemâ öğrenmelidir. Ta ki küfürden tevakkîye ve küfre karşı tedâfü'e muktedir olsunlar. Yoksa "Propaganda Cemiyeti"nin hücumuna karşı yalnız istiazenin ne faydası olur?

Ahiren Mısır'da muktedir bir zat "El fâsılı beyne'l-hak ve'l-bâtıl" namıyla bir kitap yazdı. Yine Smirnof gibi İslam'a taarruz eden bir hristiyana karşı güzel bir müdafaa gösterdi. Kezalik iki sene evvel Bağdatlı Alusizade "El-cevabü'l-fasîh li-tekavvulati Abdülmesih" namında kocaman bir kitap yazmış idi. Abdülmesih adlı bir nasranînin İslamiyete ettiği taarruzatı pek güzel müdafaa etmiş idi. Hele Hindistan'da bu yoldaki müdafaalar yüzlerce ta'dâd olunurlar. O kadar ki, Hindistan'a müslümanları tanassura davet için giden misyonerler miyanında bilakis kendileri İslam'ı kabul etmiş olan İngiliz ve Amerikanlar nevadirden değildirler. Bunlar kendilerini sayyad sanırlar iken sayd edecekleri adamlara sayd olunmuşlardır. Zanneder isem bu hallerden sizin Rusya müslümanlarının haberleri bile yoktur. Halbuki bol bol hacc-ı şerife giderler, değil mi? Avdetlerinde yalnız kına ve sürme ve zembem getirmeği düşüneceklerine hem bunları düşünüp hem biraz da Mısır'da sokaklarda satılan o kütüb-i diniyyeyi alsalar, getirseler olmaz mı? "Rusya'ya idhal mümkün değil" mi denilecek? Din gibi candan aziz olan bir hizmet uğrunda bu kadarcık bir şeyin

çaresi bulunamayacak, öyle mi? Vay gidi hamiyet vay! Bu kitaplardan bin tanesini Rusya'ya sokmak için orada¹⁰ peyda etmiş olduğunu düşünmek kâfidir.

Azizim Kerimof! Ben size muhtasar bir mektup yazmak için kalemi elime almış olduğum halde bakınız sözü nerelere kadar vardırımdı! Amma nadim olmadım. "El-hakku mürrün" derler amma hak söz ne kadar acı olur ise olsun o merareti tadanlar için mucib-i şifa olur. İlaçların en şâfisi sülfat toksin gibi en acısındır.

Maksudum Smirnof'un risalesine bir mukabele yazmağa başladığımı size ilâm etmek idi. Evet bu mukabele yazılmaktadır. Hem de mündericati şimdiye kadar yazılmış olan müdafaaları istinsah ve tekrar etmekten ibaret olmayacaktır. Fazl-i ilahî semeratiyle tedkikat-ı cedidemin mahsulatı buraya girecektir. Şu kadar ki, bu mukabeleyi İstanbul'da tab' ve neşr etmeyeceğim. Bu gibi âsar artık Osmanlılar nazarında âdilik derecesinde alışkanlık peydâ eyledi. Mukabele-i mezkûre size hitaben yazılmış birkaç mektup suretinde tahassul edecektir. Biz buradan bu mektupların birkaç nüshasını Rus müslümanlarının en hamiyetlilerine dahi tebliğ edeceğiz. Kaviyyen umarım ki siz dahi muttasif olduğunuz hamiyet iktizasınca bunların, hattâ şu birinci mektubumun bile nüsh-ı lazimesini dostlarınıza tebliğ edersiniz. Vesselamu alâ meni't-tebe'a'l-hudâ.

16 Temmuz 1899

Ahmet Midhat

NOT: Bu mektupları yayımlayan Rızaeddin Fahreddin, bu son mektubun altına şu notu düşmüştür. Türkiye Türkçesine aktararak aynen naklediyoruz:

"Bu mektupta ismi zikr edilen Mösyö Smirnof, bu mektubun yazıldığı tarihlerde Gori Darülmuallimininde nazır idi. Şimdilerde Türkistan'daki orta mekteplerin birisinde müdürlük görevinde olsa gerek. Ahval-i Muhammediyyeyi eleştirdiği eseri ise 1890 yılı Ekim ayında Aleksandrofski Ustinski Duhavnay Uçilişçe'de¹¹ yaptığı bir konuşmanın içeriği esas alınarak yazılan bir risaleden ibarettir. Bu risale biraderimiz Fatih Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilip Muhammed Şakir Remiyef Efendi ile Avrupa seyahatinden dönerken uğradıkları İstanbul'da Ahmet Mithat Efendi hazretlerinin bizzat kendisine verilip buna cevap yazması rica edilmiştir. Ahmet Mithat Efendi mezkur risaleye karşı cevap yazmaya başladığını bu mektubunda beyan ediyor. Ayrıca bu mektubun yazacağı cevaba bir mukaddime olarak Rusya müslümanlarının muteberlerine dağıtılmasını arzu ediyor. Bu mektubun Rusya'da yayımlanabileceğini düşünen Ahmet Mithat Efendi, bu mektupta, o zamanki hükümet hakkında müspet sözler söylemeğe mecbur olmuştur. Fakat eski hükümet zamanında bu mektubun Rusya'da bastırılması mümkün olmadı.

Ahmet Mithat Efendi mezkur risaleye cevabını yazıp tamamladı mı? Tamamladıysa bazı kişilere verdi mi? Bu eser kimlerin elindedir? Bunlar bizim malumumuz olmadı."

¹⁰ Kitapta bu şekilde verilmiştir. Okunamayan bir kelime veya sansürce sakıncalı bulunacağı düşünülen bir ibare olmalıdır.

¹¹ Aleksandrofski Ustinski Ruhban Okulu.